

Dom – och vi

Nordirlands situation i ett nötskal

Britta Olinder, docent emerita i engelska

Kolonisation innebär en uppdelning av människor i två läger: de ursprungliga invånarna och nybyggarna. Över hela världen kan vi se konflikter mellan dessa parter. Motsättningarna i Irland mellan de tidigare keltisktalande, i allmänhet kallade katoliker, och de anglosaxer, som invandrade från England och Skottland för tre-fyra hundra år sedan och betecknas som protestanter, är väl kända. Situationen är betydligt lugnare nu än den tidvis varit, men både fredligare perioder och riktigt kritiska skeden har lämnat spår i litteraturen. Här vill jag ta fram några exempel i dikt och dramatik.

Louis MacNeice

Nästa år firas hundraårsjubileum av såväl Louis MacNeices som John Hewitts födelse. Båda kommer från det protestantiska lägret. Den förre var son till en präst som senare blev biskop i anglikanska kyrkan. I en ofta citerad dikt, "Carrickfergus", den plats där familjen bodde, samlar MacNeice glimtar från sin barndom: Det skotska kvarteret var en rad fina villor, medan det irländska var en slum för blinda och halta. Industrialiseringens baksidor med illaluktande avfall i bäcken och fabriksvisslans slarpiska står i bjärt kontrast till den romantiska månskensbeskrivningen av de välbärgades utsikt över viken till badorten på andra sidan. Om sig själv skriver han att han var kyrkoherdens son, född in i den anglikanska kyrkan, för alltid förvisad från de fattiga irländarnas stearinljus. Här finns alltså motsättningarna mellan skottar och irländare, mellan rika och fattiga, mellan det som är vackert och hälsosamt å ena sidan och å den andra det som är fult och hälsofarligt; den etniska skillnaden som också är en klasskillnad. Senare i dikten kommer fler vi – dom-uppdelningar: Med kriget följer att civila ser soldater som "dom andra" och i ännu högre grad gäller detta de tyska krigsfångarna. För en pojke som skickas till internat-

skola blir också föräldrarnas värld främmande. Detta är något vi också kan finna mer utvecklat i en dikt av Heaney publicerad cirka 40 år senare. Som ny i internatskolan beskriver han sig där så sjuk av hemlängtan att han inte ens kan äta de kakor han fått med sig hemifrån. Han behandlas bryskt av lärarna och alla pojkar får stryk, men när han skriver hem är allt bara bra – ett ”dom”-förhållande både till lärare och till föräldrar.

John Hewitt

Den fascination för det katolskt irländska som MacNeice uttryckte, när han talade om att vara ”förvisad” från de fattigas stearinljus, finns också hos John Hewitt. Det är mystiken och den levande traditionen, alltifrån mytens hjältar till helgonens mod, som lockar och får honom att vilja höra samman med ”dom andra”. I en dikt, ”The Scar” (’ärret’), berättar han historien om sin farfarsmor som under hungeråren öppnade sin dörr för en sjuk tiggare och delade med sig av maten och därigenom blev smittad av ”hungerfebern” och dog. Detta offer är något som han menar ger honom hemortsrätt i landet. Tidigare hade Hewitt skrivit en dikt han kallar ”Irland”, där han inte gör någon skillnad mellan folkgrupperna utan upprepar ”vi irländare” tills han säger rent ut: ”Vi är kelterna som kom hit först”. Hans identitetskänsla har alltså förändrats. Mellan dessa två dikter skriver han en som citerats flitigt, ”En gång främling här”, som beskriver vad det innebär att utvandra från ett land och invandra i ett annat, att inte längre vara där språket utvecklar sina nyanser. ”Dom andra” blir i denna dikt de dystra irländarna som, när nykomlingarna tog den goda jorden, fick linka upp i de mindre bördiga bergstrakterna. Men de förde med sig sin magi och sina sånger. Till och med i vokalernas klang lyckas Hewitt måla skillnaden mellan det tunga, högtidliga i det engelska och det ljusa, lätta, tjusande i det irländska. Trots detta hävdar han att de många generationer av förfäder som nu ligger begravda i Ulsters mark tillsammans med hans kärlek och samhörighet med detta speciella landskap och många gånger ogynnsamma väder, det gör honom lika infödd här som någon annan. Hans mål blir så att kunna sammansmälta den tyngre engelska stilen med den lyriska irländska.

Nybyggaren och kelten

Ett försök att minska motsättningarna mellan de två folkgrupperna gjordes av Arts Council, som 1970 organiserade en gemensam uppläsningsturné för Hewitt och John Montague. Den benämndes "The Planter and the Gael" ('nybyggaren och kelten'), och resulterade också i ett häfte med de dikter som lästes på sju olika platser i Nordirland. Av Hewitts bidrag har flera något "dom"-inslag, varav ett är den ovan nämnda "En gång främling här". I "Det gröna skottet" berättar han hur djärvare kamrater lärt honom som barn att mobba en katolsk präst och att handgripligt tvinga en springpojke att först erkänna sin katolska tro och sedan att förbanna påven. Samtidigt kunde han gripas av sångerna som sjöngs av gossar i det andra lägret. I "The Glens" eller "Dalgångarna" uttrycker han vältaligt sin samhörighet med naturen och landskapet för att sedan deklarerar: "Det här är inte mitt folk; dom har en fåfängligare tro och en våldsammare härkomst", vilket inte hindrar honom från att i smyg observera när dom arbetar och kanske växla någon banal fras om vädret eller skörden. "En irländare i Coventry" skildrar hur väl Hewitt fann sig tillrätta i sin nya toleranta hemstad i England, där han inte mer behövde tänka på den "gudsförättade, troshemsökta" plats han kom från. Men så plötsligt träffar han på folk hemifrån med sina danser, sin musik, sina arbetsnävar, whiskeydofter och fromma radbands-"knappar". Han känner att det är ett folk som ständigt förrått – och nu svänger han från ett "dom"-perspektiv till vi-form – förrått av våra egna svagheter, av de oförrätter vi fått lida under många århundradens katastrofer.

John Montague

I häftet från Arts Council varvas dikter av de båda poeterna. John Montague skriver om "Den fattiga gamla kvinnan", en symbol för Irland, som berättar hur de irländska vättarna slogs med de skotska, tills hennes ögon rinner vid minnet av rasmotsättningar. Det är minnen som poeten också behållit från sin barndom, då det fortfarande fanns öar av keltisk kultur i avlägsna delar av Nordirland. I "Som stendösar runt min barndom stod gamlingarna" finner vi bland flera original Billy Harbison, som gifter sig med en katolsk tjänsteflicka, sedan hela hans protestantiska familj dött ut. "Vi", katolska pojkar, dansade runt honom och hånade honom och

lyckades undvika hans käpp. Han brydde sig inte så mycket om att han var övergiven av båda trosriktningarna, till dess oranietrummorna dånade förbi i sommarens paradmarsch, för då sken det om hans kubb och ordensband. Andra dikter heter ”Den förlorade traditionen” eller ”Gamla myter”, men där är ”dom”-perspektivet mestadels underförstått eller bara antytt som i drottningnamnet, när han talar om sin sida som ”Elisabeths fiender, Ulsters stolthet, som stupat i ett träsk i Munster”. Annorlunda är det i utdraget från ”En ny belägring”, som i detalj jämför den historiska belägringen av Derry med utbrottet av oroligheterna i slutet av sextioalet. ”Rader i historien, rader av makt” i kung Jakobs armé har parallellen i ”rader av trots, rader av tvist”, när brittiska soldater skiljer Ulsterkatoliker från Ulsterprotestanter, ”tvillingfolk som förstenats till vulkanisk aska av religiöst hat”. Ändå är fokus mer på förlorarna, på offren än på ”dom” som vållat detta och är på den segrande sidan.

Seamus Heaney

Seamus Heaney talar ofta ur offrets synvinkel, medan ”dom andra” många gånger är otydliga, men i en dikt som heter just ”The Other Side” (’den andra sidan’) riktar han strålkastarljuset på en av ”dom andra”. Det är den bibelsprängde grannen som avfärdar den fattiges magra jord på andra sidan bäcken. Där är barnen djupt imponerade av alla de bibliska namnen de får höra och repeterar dem, Lazarus, Faraos, Salomo, David och Goliath och tycker att de rullar storslaget som väldiga hölass, alldeles för stora för deras smala vägar. Men att jämföra den fattige katoliken med Lazarus slår ironiskt nog tillbaka på den rike grannen. Det var ju Lazarus som fick komma in i himlens glädje, medan den rike mannen fått ut sitt goda och fick törsta i helvetet. Dessutom verkar det också som om han i sin ensamhet på kvällarna gärna hade velat komma in i gemenskapen under rosenkransens klagande mummel. Diktens avslutande fråga innebär att det finns föga gemensamt mellan de båda sidorna förutom det ytliga pratet om vädret eller priset på säd. Denna dikt kan ses som en pendang till Hewitts ”The Glens”, som diskuterats ovan.

Bara vi själva – mot ”dom”

I dramatikens form blir motsättningar skarpt belysta. Anne Devlins mest kända pjäs är *Ourselves Alone*, översättningen av ”Sinn Fein”, ungefär ’bara

vi själva', alltså en klar avgränsning: Det är vi irländare gentemot "dom", engelsmännen. Men i teaterstycket förekommer flera kombinationer av vi – dom, och det blir alltmer tydligt en markering av kvinnornas "vi" gentemot männen som "dom".

Handlingen är förlagd till Belfasts Andersonstown, ett katolskt område, efter hungerstrejken i början av åttiotalet och dramatiserar kursändringen i tre kvinnors liv, två systrar och deras svägerska.

Det är Frieda som vill bli sångerska, men som tröttnat på att sjunga det som passar männen omkring henne, det vill säga om beväpnat våld utfört av män med kvinnor som dörrmatta, som hon uttrycker det. En man i gruppen republikaner kring henne hotar med att när revolutionen kommer, blir hon den första som ställs mot väggen (för att skjutas). Frieda hoppas att det skall bli på trevligast möjliga sätt, då hon väljer att tolka det i sexuella termer. "Dom" är alltså fiender, inom och framför allt utanför den republikanska kretsen, men samtidigt är det männen i deras förhållande till kvinnorna. På ett ställe sägs att vad britterna har gjort denna familj, skulle få vem som helst att gråta, och på ett annat att när "dom", dragit sig tillbaka, kan "vi" bli mänskliga. Frieda anklagas för att gråta vid terroristen/martyren Bobby Sands' begravning – då är de brittiska myndigheterna "dom" – men sen behövs det inte mer än en bomb i en affär så betraktar hon IRA som "dom", som riktiga skurkar. Alltså beskylls hon också för att stå på deras sida som dömde Bobby Sands. Frieda kontrar med att det sägs att Sands slog sin fru – ja, att hon inte vågade gå nära honom förrän hon var säker på att han var riktigt död. Senare inser Frieda att om hennes pappa talar om för sin son, Friedas bror, att han tror dottern har blivit medlem av Arbetarpartiet, kommer han att slå ihjäl henne, när han kommer ut från fängelset. Pappans och sonens "dom" är alltså också Arbetarpartiet, medan Friedas "dom" blivit pappan och brodern. Och vi ser Frieda slagen både av sin pappa och av sin älskare, som hon flyr från. Han är socialisten som hela sitt liv bekämpat uppdelningen i katoliker och protestanter och när Frieda anklagar honom för att försvara sin egen grupp, protestanterna, kan han inte behärska sig. Ändå säger hon att det inte är honom hon lämnar utan Irland, ett sammanhang där de politiska förhållandena förstör förhållanden mellan män och kvinnor. Hon är hellre ensam än hon kvävs.

Friedas svägerska Donna är i stället den som anpassar sig, som lämnat man och barn för sin barndoms älskade, som väntat på honom och besökt

honom i fängelset men, när han visar sig otrogen, till slut finner att pålitligt sällskap är det viktigaste; någon, helst en vän, som fyller platsen bredvid henne i sängen. Hennes ”dom” är inte så tydliga, men när de nationalistiska soptunnelocken längs gatan varnar, förstår man att det är de engelska soldaterna, som kommer för att gripa mannen i huset. ”Dom” gör husrannsakingar och letar efter undangömd ammunition. Sist hade de rivit upp både heltäckningsmattan och golvet för Donna och eftersom hennes man satt i fängelse, hade hon ingen som hjälpte henne att få allt återställt. I en scen ser vi Donna i konfrontation med soldater, helt klart ”dom”. Men ”dom” är också de andra riktningarna inom motståndsrörelsen, Sinn Fein, the Provos, the INLA eller the Officials. Det kan också, som vi sett, vara Arbetarpartiet.

Josie, Friedas syster, är kämpen som, innan hon visste vad hon gav sig in på, blev budbärare åt motståndsmännen men varnas för att bli som sin faster. Denna hade i sin ungdom blivit tillsagd att flytta ammunition som exploderade i ansiktet på henne, gjorde henne blind och döv och tog hennes händer. Nu får hon gå i spetsen för IRA-parader för att visa Irlands kvinnor vad deras patriotiska plikt är. Och, som Frieda säger, när den republikanska segern är vunnen, kommer kvinnorna fortfarande att koka kaffe och hushålla för männen. För kvinnorna kan det egentligen göra detsamma vem som styr landet, när männen i alla fall uppträder som ”dom”. Josie har dock vunnit stort förtroende bland de republikanska männen. Hon är den som förhör den nyrekryterade Joe och då förklarar varför hon inte nöjer sig med att bli fri från engelsmännen. ”Dom” för henne är också de som driver fram en kommersialisering av samhället. Men när hon blir gravid, blir det hon så länge kämpat för mindre viktigt. Hon har stått på barrikaderna så många år och vill lägga av ett tag för att ta det lugnt, plantera en trädgård, lyssna på andra ljud, ett barns andetag någonstans utanför Andersonstown. Hon vill leva utan några ”dom”.

Slutreflektioner

I trettio års perspektiv, men med de senaste årens relativa lugn – åtminstone upptar det numera sällan tidningarnas förstasidor – kan man se att det tragiska är när en arbetarklass reser sig mot en annan, katolska arbetare mot protestantiska, då de hade behövt förena sig i ett gemensamt ”vi” för att kämpa mot andra ”dom” i samhället. Detta illustreras klarast av Josie

och den socialistiske mannen som Frieda ett kort tag är samman med i *Ourselves Alone*.

Det problematiska är fortfarande den katolska kyrkans traditionella roll i skolsystemet, som smittar av sig på den protestantiska sidan, så att barn och ungdom uppfostras åtskilda och med tendenser att betrakta varandra som ”dom”.

Det hoppfulla är alla försök att upphäva vi – dom-tänkandet, i lokala kvinnogrupper, bland fredsaktivister, till exempel det som byggts upp i Corymeela på nordkusten, där man arbetar och har roligt tillsammans, sida vid sida.

Vad vi kan se i litteraturen, i de exempel som jag presenterat, är att vi-känslan, den egna traditionen, hävdandet av hemortsrätten, tycks mycket starkare än ”dom”, som ofta är skugglika, generaliserade och klichéartade. Även när de grymmaste dåd beskrivs, är det sällan några ”dom” som hatas, utan det är smärtan, sorgen, känslan att ha förlorat något viktigt, att vara offer, som dominerar. Man slås av att kunskap om ”dom andra” och möjligheten till samvaro föder en förståelse som leder bort från slagorden och fram mot ett överbryggande av många olikheter. Det är inte minst den intellektuella och konstnärliga bearbetningen av skeendet som i verklighet och dikt genererar den empati som får de skarpa kontrasterna i vi – dom-motsättningen att mjukna.

